

УДК 338.43.01/02.075.8

ІНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА УКРАЇНИ

Н. Білецька

Львівський НУ ім. Івана Франка

*Розглянуто інституційні проблеми аграрного сектора України.
Проаналізовано вплив інституційного середовища на проведення
аграрних реформ.*

*Ключові слова: інституційне середовище, аграрні реформи, правова
система.*

Постановка проблеми. Аграрний сектор України в умовах кризи знаходиться у складному економічному становищі. Для виходу з нього необхідне своєчасне проведення ряду інституційних реформ, тобто створення оптимального інституційного середовища. В економічній науці під інституційним середовищем розуміють основні політичні, соціальні та правові норми, які є базою для виробництва, обміну та споживання.[1]. Як показує досвід трансформаційного періоду, реформи в аграрному секторі часто були незавершеними, недосконалими, а, отже, і неефективними. Формування аграрного ринку здійснювалось на фоні прийняття часто суперечливих законодавчих актів, що нерідко носили суто декларативний характер. В той же час питання способу здійснюваних реформ і зміни функціонуючих інститутів є одними з найактуальніших в країнах з перехідною економікою.

Інституціональна парадигма представлена широким колом досліджень, зокрема зміни в інституційному середовищі досліджували в своїх працях такі вітчизняні вчені: О.Яременко, В.Тарасевич, А.Філіпенко, О.Носова, Б.Кваснюк та ін.

Однак цілісної ефективної моделі розбудови національної аграрної економіки не існує. Вищезначене зумовило необхідність з'ясування та аналізу у даній статті ряду інституційних проблем аграрного сектора України.

Виклад основного матеріалу. Лауреат Нобелівської премії Д.Норт визначає інституції як правила гри в суспільстві, або, точніше, обмеження, які спрямовують людську взаємодію в певне русло. Трьома вимірами інституцій, за Нортом, є: офіційні правила, неофіційні правила та процедури виконання цих правил і обмежень. Офіційні правила, на його думку, складають лише невелику частину сукупності таких обмежень, тоді як неофіційні повсюдні. Офіційні правила можна змінити цілеспрямовано і відносно швидко, але неофіційні обмеження змінюються дуже повільно, забезпечуючи історичну спадковість.[2]

В наукових колах більшості країн світу вважають найбільш прийнятною саме ту інституційну систему, яка склалася в розвинутих країнах Заходу. З огляду на це було проведено ряд реформ в державах пострадянського простору. Однак наслідки інтеграції нових інститутів в систему, що склалася, виявились не такими, як

передбачалось. На думку провідних вітчизняних вчених, причина доволі зрозуміла. Вона полягає у невідповідності західної та національної інституційних систем. Іншими словами, автоматичне перенесення західної інституційної системи на український цивілізаційний ґрунт привів до неузгодженості формальних та неформальних. Адже одні і ті ж інститути будуть працювати абсолютно по-іншому на різному ментальному просторі.

Не оминули негативні наслідки проведення таких реформ і аграрний сектор України. Стає очевидним, що основною причиною невдалих трансформацій була неадекватність положень, упроваджуваних в АПК, економічного механізму ринкових перетворень з національними інститутами.

На початку 1990-х років, коли Україна розпочала реалізацію положень ринкової економіки, еволюційний шлях розвитку АПК став визначальним. Причини неефективних аграрних перетворень численні і багатоаспектні. Як вважають деякі вітчизняні науковці, вони полягають у: застосуванні в механізмах ринкової трансформації ідей монетаризму та ігноруванні положень кейнсіанства, неокласичного синтезу та можливостей інституціональної теорії; орієнтації трансформаційних ринкових заходів на критерій прибутковості та повне задоволення потреб власника як пріоритетний напрямок аграрної політики; неприйняття до уваги сутності біологічних активів та умов досягнення з їх участю високих позитивних результатів функціонування сільськогосподарських підприємств; прагматизм революційних ринкових перетворень щодо розвитку відносин власності та заміни на цій основі механізму розподілу доходів [4, С.81]. І, як наслідок, аграрний сектор України зіткнувся з широким колом проблем, основними з яких є відсутність ефективних правових інститутів, несформована ринкова інфраструктура, низький рівень підтримки агровиробників з боку держави. Актуальними залишаються проблеми оптимізації оподаткування суб'єктів агробізнесу, повнішого фінансово-кредитного забезпечення АПК, підтримки функціонування ринку інновацій та лізингових послуг в аграрному секторі. Однією з найактуальніших є проблема соціального захисту сільських жителів.

Всі існуючі інститути, які суттєво впливають на розвиток аграрного сектора, можна поділити на чотири види:

- правові (інститути судової, законодавчої, адміністративної систем);
- регулюючі (органи, що контролюють й регулюють різноманітні сторони повсякденної діяльності підприємств, а також володіють правом призупинення діяльності компаній);
- інститути розвитку людського капіталу (інститути в сферах охорони здоров'я, освіти і соціального забезпечення);
- інститути координації і розподілу ризику (кредитно-банківська система, фондовий ринок, страхові компанії, пенсійні фонди). [10]

На нашу думку ефективне функціонування кожного із вищеперечислених видів інститутів є надзвичайно важливим. Проте, зупинимось, перш за все на значенні правових інститутів в проведенні аграрних реформ. Базовою складовою організаційно-економічного механізму агропромислового комплексу, що визначає завдання та принципи, методи, важелі, за якими відбувається його подальша побудова є нормативно-правова база.

За оцінками фахівців, реалізація завдань та принципів, закладених у прийнятих за роки незалежності законодавчих актах, дозволила отримати ряд

позитивних результатів в реформуванні аграрних відносин, зокрема: здійснення за ініціативою найвищих органів державної влади в країні децентралізації переважної частини землі та її наступна безплатна передача селянам та іншим громадянам; відновлення приватної власності, у тому числі на землю; глибоке реформування на користь селян земельних і майнових відносин в колгоспах, КСП та інших недержавних сільгоспідприємствах; здійснення реформування колективних і державних сільгоспідприємств в агроструктури в ринково-підприємницького типу; відкриття простору для розвитку фермерства, відродження орендних відносин. Одночасно організаційна, економічна, соціальна недосконалість аграрної політики стала причиною значних втрат і руйнівних процесів в аграрному секторі, що найвідчутніше проявились в: скороченні обсягів виробництва продукції, яке в тваринницькій галузі триває по сьогодні, майже повній втраті окремих галузей (вівчарства, льонарства тощо), деградації виробничої бази галузі, соціальній знедоленості значної частки селянства; втраті селом демографічно-відтворювального потенціалу; втраті потенціалу продуктивності сільгоспугідь та інших екологічних, ґрунтозахисних та природоохоронних втратах [3, С.71].

Попри велику кількість нормативно-правових актів, покликаних регулювати аграрну сферу економіки нашої держави, прикро визнати, що правове забезпечення функціонування цього сектора, і зокрема аграрного ринку, обмежене і недосконале. Практика аграрних реформуваль на основі указів та розпоряджень виявилась неефективною. На державному рівні не було створено структур, які б несли відповідальність за проведення аграрної реформи і здійснювали б державний контроль за дотриманням нормативно-правової бази функціонування аграрного ринку України.

Тому першочерговими завданнями держави та її місцевих органів при здійсненні аграрної політики мають стати, по-перше, прискорення відновлення агропромислового виробництва, а на цій основі – послаблення продовольчої залежності нашої країни від імпорту сільськогосподарської продукції, збільшення споживання продуктів харчування у розрахунку на душу населення; по-друге, створення сприятливих організаційно-економічних умов для підвищення рентабельності сільськогосподарського виробництва; по-третє, вирішення соціальних проблем, пов'язаних із функціонуванням аграрного ринку.

Існують різноманітні методи та інструменти державного регулювання аграрної сфери. Це: товарні та грошові інтервенції; заставні закупівлі сільськогосподарської продукції; пільгове кредитування агровиробників; податкові пільги; субсидування експорту; аналіз сільськогосподарського ринку, збір інформації та розробка пропозицій для уряду.

Підвищення ролі держави в розвитку економіки може бути ефективним тільки за умови вдосконалення системи державного регулювання, коли економічна аграрна політика матиме адресний і прагматичний характер, що дозволить у рамках створюваного аграрного ринку успішніше вирішити проблему динаміки сільського господарства і прискорити реалізацію аграрної реформи в Україні.

Формування і перспективи розвитку аграрного ринку мають ґрунтуватися на приватній власності і особистому інтересі як на двох фундаментальних категоріях економічної теорії і практики. Зміна форм власності й, відповідно, господарювання є основним напрямом аграрної реформи. Затвердивши нові відносини власності, можна перейти до реальної зміни виробничих відносин у

сільському господарстві. Однак приватизація в аграрному секторі поки що не спричинила суттєвих позитивних змін і не сприяла економічному зростанню насамперед тому, що головною фігурою не став ефективний власник. І хоча протягом останніх років практично завершено роздержавлення сільськогосподарських підприємств, проведено паювання земель і майже шість мільйонів громадян України отримали сертифікати на право на земельний пай, всі ці заходи не дали бажаних результатів внаслідок недосконалості проведення аграрної реформи.

Але позитивним є вже той факт, що селяни побачили можливість більш ефективного ведення господарства, з одного боку, та збільшили площі оброблюваних земель і підвищили ефективність їх використання в особистих підсобних господарствах – з іншого. З огляду на це можна говорити про дуже повільний, але впевнений рух на шляху відродження приватної ініціативи і здатності до підприємництва.

На етапі трансформаційних перетворень аграрний сектор перебуває у кризовому стані. Спостерігається низька ефективність виробництва, що передусім пов'язана з нестачею фінансових ресурсів в сільському господарстві. Вихід є – це активне збільшення фінансування аграрного сектора з різних джерел спрямоване на забезпечення фінансової стійкості сільськогосподарських товаровиробників і розвиток аграрного ринку.

Фінансування аграрного сектору здійснюється через кредитний, страховий, податковий механізми та бюджетну систему. З метою удосконалення фінансових механізмів слід здійснити такі заходи: усунення нинішнього диспаритету цін; розробка цільових регіональних програм розвитку; правове закріплення принципу своєчасності й достатності обсягів фінансування за прийнятими бюджетними програмами; введення системи моніторингу використання бюджетних коштів; удосконалення наявної кредитної інфраструктури, кредитного і розрахункового механізмів (у кредитній інфраструктурі основними формами повинні стати спеціальні кредитні установи з обслуговування товаровиробників АПК, також специфічними кредитними установами можуть бути кредитні спілки та їх об'єднання у вигляді кооперативних банків; лізингові компанії; фінансові агропромислові групи різного призначення; спеціальні гарантійні і заставні фонди); з метою залучення кредитних ресурсів у сільське господарство слід розширити сферу використання фінансового лізингу; розвинути кредитну кооперацію; здійснювати формування системи іпотечного кредиту, де земля виступатиме засобом залучення інвестиційних і кредитних ресурсів; підтримати процес сільськогосподарського страхування.

За роки трансформаційного періоду соціальна сфера села занепадала. Основними причинами стали лібералізація цін та їх зростання, зниження купівельної спроможності населення, недосконалість приватизаційних процесів на селі, недосконалість проведення аграрних реформ. Соціальні проблеми українського села набувають все гострішого характеру. Оцінювання рівня розвитку соціальної сфери здійснюють за такими основними напрямками: демографічна ситуація і зайнятість; поселенська мережа; рівень життя; соціальна інфраструктура.

Для створення передумов вирішення соціальних проблем села варто надати повноваження сільським, селищним та районним територіальним громадам самостійно визначати пріоритети щодо облаштування відповідних сільських

територій із урахуванням місцевої специфіки. Також необхідним елементом державної аграрної політики має стати створення ефективного механізму координації роботи щодо забезпечення соціальних стандартів життя на селі.

Висновки. Окреслене вище коло питань вимагає по-новому подивитись на проблеми, що склалася в аграрній сфері України. Адже на даний момент маємо певний український парадокс “інституції та механізми сформовані, але вони недієздатні та неефективні”. У зв’язку з цим існуюча інституціональна система може вважатися кризовою, а інституції регулювання ринку – ситуативно-ефективними і недієздатними. Україна не має сьогодні стабільної і впорядкованої інституційної структури, адекватної механізму ринкової координації, отже, використовувати методи державного регулювання слід обережно, а державний протекціонізм повинен поєднуватись із розбудовою інституційного середовища.

Проведення інституційної реформи в аграрному секторі передбачає удосконалення правової системи, забезпечення захисту прав власності, дотримання суспільних правил і норм і, звичайно, зміцнення та вдосконалення функціонуючих інститутів. Як зауважив академік В.Геєць на міжнародній науковій конференції “Інституційні трансформації та соціально-економічний розвиток”: “Ми повинні розуміти суспільство, в якому живемо” [6, С.93]. Економічна політика держави за таких обставин повинна формуватись таким чином, щоб враховувати традиції, звичаї, національну ментальність та економічну культуру українського соціуму.

Список використаних джерел інформації:

- 1) Інституційні засади формування економічної системи України: теорія і практика / За ред. З. Ватаманюка. – Львів: “Новий Світ-2000”, 2005. – 648 с.
- 2) Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. – К., 2000.
- 3) Аріков В. Г. Вдосконалення організаційних та економічних засад механізму державного управління сталим розвитком АПК // Економіка і держава. – 2007. - №11. – С.70-72.
- 4) Гудзинський О.Д., Кірейцев Г.Г., Савчук В.К Економічна теорія та реалізація її положень в механізмах розвитку АПК. // Економічна теорія. — 2005. — N 2. — С. 80-95.
- 5) Діброва А.Д. Сучасне трактування сутності державного регулювання аграрного сектора економіки. // Економічна теорія. – 2007. - №1. – С.74-84.
- 6) Інституційні трансформації та соціально-економічний розвиток. Матеріали міжнародної наукової конференції. Частина 1.// Економічна теорія. – 2008. - №2. - С.90-113.
- 7) Носова О.В. Інституціональні підходи до дослідження перехідної економіки // Економічна теорія. – 2006. - №2. – С.25-36.
- 8) Павленко Ю.В. Інституційні основи традиційного українського суспільства та проблеми сучасності.// Економічна теорія. — 2005. — N 3. — С. 31-44.
- 9) Пустовіт Р.Ф. Вплив державної політики на процес інституційних змін // Економічна теорія. — 2006. — N 1. — С. 13-23.
- 10) Фрейнкман Л., Дашкеєв В. Россия в 2007 году: риски замедления экономического роста на фоне сохраняющейся институциональной стагнации // Вопросы экономики. – 2008. - №4. – С.75-93.
- 11) Шпику ляк О.Г. Інституціональні аспекти регулювання аграрного ринку.//Економіка АПК. – 2008. - №5. С.114-121.
- 12) Яременко О.Л. Механізм інституційних змін // Економічна теорія. — 2006. — N 1. — С. 3-12.

**INSTITUTIONAL ASPECTS OF UKRAINIAN AGRARIAN SECTOR
DEVELOPMENT****Н. В. Білецька***Львівський НУ ім. Івана Франка*

The institutional problems of agrarian sector of Ukraine are examined. The influence of institutional environment on agrarian reforms implementation is analysed.

Key words: institutional environment, agrarian reforms, legal system.

**ИНСТИТУЦИОННЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА
УКРАИНЫ****Н. В. Білецька***Львівський НУ ім. Івана Франка*

Рассмотрены институционные проблемы аграрного сектора Украины. Проанализировано влияние институционной среды на проведение аграрных реформ.

Ключевые слова: институционная среда, аграрные реформы, правовая система